

הספרות היא מכונת הצפנה משובשת (וטוב שכך)

מכונת ההצפנה שהיא הספרות באה ואומרת לנו: אתם עיוורים, אבל אתם טועים לחשוב שאתם רואים. האמינו בי, הספרות, ותראו שישנה מציאות עליונה יותר, דווקא מחמת שיבושה באותיות מתות.

מתנת יום ההולדת שקיבלתי בגיל שש עשרה הייתה אולי המתנה המשמעותית ביותר שניתנה לי. אחי קנה ב"ליבררי דו פואייה" – עבור הנער החדרתי שהייתי, זה היה בכוכב לכת אחר – את חמשת הרומנים של אנטואן דה סנט-אקזופרי בצרפתית, ממשכורתו הצבאית הצנועה. בתבונה שרק הלב מנחש, אחי נתן לי מפתחות אל שער שכלל לא הבנתי אז שאני מדפק עליו.

והשער נפתח אל עולם רחוק בזמן ובמרחב: עולמו של טייס-סופר צרפתי בקו דואר האוויר החלוצי בין צרפת לצפון אפריקה בשנות העשרים של המאה העשרים, כיבוש עולמות חדשים, אחווה והקרבה, ואז הכשרת קו התעופה הראשון מאירופה לדרום אמריקה, ושוב רעות וקורבן לאין אומר, ולבסוף מלחמת העולם השנייה וגלגולו האחר של האומץ – עמידתו הבודדה של איש הרוח, גלותו ממולדתו, הכתיבה של הבהירה ביצירותיו ("הנסיך הקטן") והאניגמטית שבהן (הרומן רחב היריעה, המעין-קהלתי, "מצודה"), ומוות הרואי שכאילו יצא מתוך ספריו.

זה היה גילוי מטלטל, שכיום אני יודע להפרידו למישוריו השונים: רכישת הצרפתית ותרבותה ככל שהתקדמה הקריאה בכתבי סנט-אקזופרי עם מורתי רוז שדה, סיגול הפה להברות ולעיצורים הרחוקים כל כך מן העברית והרכים ממנה, ובכלל הרחבת החשיבה אל מערכות זמנים משוכללות ואל מושגים אחרים; ההתוודעות לזיקה המפתיעה של הספרות אל החיים, ולהפך; החינוך להומניזם צרוף, האמונה שעל אף הכול, יצר לב

האדם טוב מנעוריו; ואולי יותר מכול, "מפגש האדם באדם", במילותיו של סנט-אקזופרי, "la rencontre de l'homme en l'homme". כוונתי ליכולת המופלאה של הספרות להפגיש שני אנשים שבשום נסיבות חיים רגילות לא היו נפגשים. כמו זרע שהרוחות סחפו אותו הרחק-הרחק מבית גידולו והוא נקלט בקרקע ובאקלים שונים לגמרי, המחוללים תמורה של ממש בנבט – שאף על פי כן יהיה בו הד כלשהו להווייתו הקודמת, ההילית. מן הבחינה הזאת הספרות היא מטפיזית במהותה, בעצם התגברותה על חוקי הזמן והמרחב. דליה רביקוביץ כתבה פעם שהדבר היחיד שהיא מחפשת בקריאה הוא ידידים. את רשימתה על ספרו של אלבר ממי "נציב המלח" חתמה במילים:

אני, כאמור, מחפשת ידידים; ומכיוון שידידות-ספרים אין בה מן המתח והמבחן שמטילה עלינו ידידות למעשה, עדיין אני מעדיפה בספרים את הגיבור על פני האנטי-גיבור, את התבונה הנוקבת על התבונה הנעצרת בחצי הדרך, את בעלי המחשבה החדה והלשון המדויקת.

ועל הכול, ידידים הנמצאים לנו בספרים, בין שמחבריהם חיים ובין שאינם בחיים, בין שמסיבות-חיים ידועות ובין שאין הקורא יודע עליהם דבר וחצי דבר, ידידים אלה הם היוצרים את האחדות האנושית. הם המפגים את בדידותנו באופן שרוב בני אדם, בקרבתם הפיזית בלבד, אינם מסוגלים להפיגה. יתר על כן, ידידים אלה, מתוך שהם אהובים עלינו, עושים אותנו, בעקיפין, גם אהובים על עצמנו.

(הזהב ותפוחי האדמה, עמ' 135-136).

כמה קולעת הבחנתה ש"מפגש האדם באדם" הוא לא רק מפגשנו, הקוראים והקוראות, עם אדם אחר, אלא אולי בראש ובראשונה מפגשנו עם עצמנו, מבעד לזולת, באמצעות הזולת! ובחשבון אחרון, גם למען הזולת.

ההרחבה הזאת של ה"אני", אותה יכולת מופלאה של כולנו להיות אִמָּה בובארי החנוקה בנישואיה, אנדריי רוסטוב השוכב פצוע ומהרהר בנצח, הנערה מהדואר פרי-עטו של שטפן צווייג וכמעט כל דמות ספרותית, אימוץ שיר של משורר או משוררת אהובים שנדמה כי דובבו בדיוק רב את מה שלבנו לא העז להסגיר לראשנו, כל אלה הם פועל יוצא של תהליך הצפנה.

כן, הדבר יישמע מעט מכניסטי, ובכל זאת: הספרות היא ביסודה מכונת הצפנה. יוצר או יוצרת, בכל שפה, בין שחיברו יצירה מעין אוטוביוגרפית ובין שהרחיקו את עדותם, כותבים באותיות מתות. חשבו כמה שכבות מידע נמחקות כך, כמה צבעים, צלילים, טעמים וריחות מקריבים היוצרים בתרגמם לתווי דפוס את החוויה החושית שראו בעיני רוחם או בעיני הבשר שלהם. ומן העבר השני, אנחנו, הקוראים והקוראות, מלבישים את האותיות בצבעים, בצלילים, בטעמים ובריחות שלנו, שרכשנו מניסיון חיינו או שביכולתנו להעלותם בדמיונו, וכך האותיות מתחיות ומקבלות משמעות ייחודית עבורנו.

בהיבט זה הספרות, ולא המוזיקה, היא המופשטת שבאמנויות. הדרך שהאמנויות הפלסטיות מפעילות את חוש הראייה שלנו שונה ביסודה מן הדרך שהספרות עושה

זאת, כי האותיות, גם אם יינתנו בגופן ייחודי, אינן אובייקט אסתטי בפני עצמו אלא בראש ובראשונה שפחות-המשמעות. הוא הדבר במוזיקה, שהגירוי שלה גופני הרבה יותר מאשר הקריאה. הספרות היא תביעה מתמשכת לדמיון, ליציקת משמעות – שמדרך הטבע יוצאת מעולמנו שלנו.

נדמה לי שאילו היינו מעמידים יוצר או יוצרת במבחן אכזרי ומבקשים אותם שיפרטו לפרטים את שתיארו במילים – משאול טשרניחובסקי, נאמר, היינו מבקשים לתת לנו לטעום את הלביבות של גיטל, מוירג'יניה וולף היינו מבקשים שתראה לנו את הציור שעליו שוקדת לילי בריסקו ב'אל המגדלור', הציור שנהפך סוף-סוף ליצירה העומדת ברשות עצמה, ל"חזיון אחד משלי" (כך בתרגום מאיר ויזלטיר) – היינו מגלים בהכרח שמה שהעלינו בעיני רוחנו הוא סוגסטיבי יותר מן הלביבות או מן הציור הממשיים. וזהו בדיוק העניין: ההצפנה שבספרות בנויה על שיבוש. בשונה ממכונות הצפנה – איך אפשר שלא לנקוב כעת בשמה של "אניגמה"? – שנועדו להעביר מסר מדויק לפרטי פרטים מן המוען אל הנמען אחרי שמיסכו אותו ברעש כזה או אחר, הרי שההצפנה של הספרות, משום שהצמיחה את החוויה הראשונית בצורה עזה כל כך, נסמכת לעולם על הדמיון שלנו, הקוראים והקוראות, לשם הפיענוח. דווקא השיבוש, המונע את שחזור החוויה החד-פעמית שתיארו אחת לאחת המשורר או המשוררת, הוא שמוביל אל אמצע הדרך בין העולמות שלנו, הקוראים, ושל היוצרים. מובן שאין זו נקודה שקיימת במציאות, אבל רק בזכותה מתאפשר "מפגש האדם באדם", פְּתוּךְ שכל כמה שהוא בלתי אפשרי, כך הוא גם כל כך מתבקש.

השיבוש הוא קריאת התיגר על המציאות, והוא שעומד ביסוד האמנות באשר היא: שיבוש כחריגה מאופק הציפיות של הקוראים והפתעתם, כסטייה מן המסורת של הכתיבה, כהתרסה נגד הנורמות החברתיות – כמובן, תמיד בצל ההליכה בתלם, כדרך שהדיסרמוניה מחלצת את ההרמוניה מתמימותה ומרוממת אותה לסדר אחר, יותר גבוה ומורכב. ובכלל, השיבוש עומד ביסוד ההומניזם: הַעֲמַדַת האדם במרכז האל השלם והמושלם היא ההכרה, לצד גדולת האדם, גם במוגבלותו, במאבקו המתמיד וההרואי לתקן את העולם המשובש שנכפה עליו, להתגבר על הנסיבות שאליהן הושלך ולהתעלות על פגמיו. יתר על כן, השיבוש הוא מבחן האמונה העליון של יצירת האמנות. הוא מוֹתֵר הספרות על פני המציאות, כדרך שאריסטו הבחין בין הספרות לבין להיסטוריה (ההיסטוריה מספרת מה שהיה, הספרות – מה שעשוי היה להיות), בהשראת אפלטון ותורת האידיאות שלו. ומכאן ירשו הסימבוליסטים ואחריהם הניאו-סימבוליסטים את אמונתם היוקדת בכוחו של הסמל המופשט ללכוד את המציאות באופן מלא יותר מאשר הייצוג הקונקרטי. זהו מבחן אמונה מפני שמכונת ההצפנה שהיא הספרות באה ואומרת לנו: אתם עיוורים, אבל אתם טועים לחשוב שאתם רואים. האמינו בי, הספרות, ותראו שישנה מציאות עליינה יותר, דווקא מחמת שיבושה באותיות מתות. ורק דרך הזכוכית המפוחמת שהיא הספרות, כפי שכותב נתן אלתרמן ברשימתו "במעגל", זכוכית מפוחמת ולא שקופה, רק דרכה "מביטים ישר אל השמש".